

บทที่ 5

สรุปและอภิปรายผล

การวิจัยเรื่อง “กลยุทธ์การสอนหลักธรรมของพระพุทธศาสนาให้เหมาะกับพัฒนาการของเด็ก” นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์และสังเคราะห์สาระสำคัญที่เกี่ยวกับกลยุทธ์การสอนหลักธรรมของพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็กเป็นการวิจัยเอกสารตามระเบียบวิธีการวิจัยเชิงพรรณนา (Descriptive Research) โดยเอกสารหลักที่ใช้ในการศึกษาวิจัย คือ เอกสารชั้นต้น (Primary Source) ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง พระราชบัญญัติ นโยบายรัฐบาล ด้านการจัดการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผนการศึกษาชาติ แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ บันทึกของทางราชการ ประกาศ คำสั่ง และรายงานต่าง ๆ ฯลฯ และ เอกสารชั้นรอง (Secondary Source) หนังสือ หนังสือที่ระลึก เอกสารต่าง ๆ ตลอดจนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องวิธีได้มาซึ่งข้อมูล คือการวิเคราะห์เอกสาร โดยมีวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลคือการ วิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) และการวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytic Induction) และเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ภายใต้กระบวนทัศน์การตีความ (Interpretive Paradigm) (Merriam, 1998, p. 4) เชิงสังเคราะห์ ตีความ และใช้วิธีการวิจัยแบบกรณีศึกษา (Case study Method) เพื่อให้เห็นภาพตัวอย่างกลยุทธ์การสอน ความรู้ความเข้าใจและการปฏิบัติการสอนของครู ในการนำเสนองานวิจัย ผู้วิจัยใช้นามสมมติในการอ้างถึงครูและโรงเรียน ในการสังเกตการสอนของครูเพื่อค้นหาความเข้าใจและกลยุทธ์การสอนของครู การปฏิบัติการสอนของครูในการจัดการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย โดยการสังเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร เก็บรวบรวมข้อมูลจากการสังเกตการสอน การสัมภาษณ์ แผนการจัดการเรียนรู้ และบันทึกสะท้อนความคิดของครู จากนั้นวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีวิเคราะห์แบบในกรณีการปฏิบัติการสอนของครูในการจัดการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา ซึ่งแบ่งเป็น 3 ตอน ได้แก่

ตอนที่ 1 การเลือกรูปแบบกลยุทธ์ในการสอนหลักธรรมที่เหมาะสมกับพัฒนาการเด็ก ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (มัธยมศึกษาปีที่ 4 – มัธยมศึกษาปีที่ 6) และวิเคราะห์พื้นฐานแนวคิดในการสอน หลักการสอน วิธีสอน รูปแบบการสอน และกลยุทธ์การสอนหลักธรรมที่เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็กในช่วงชั้นที่ 4 โดยการสังเคราะห์เอกสารตำราจากปราชญ์ทางพุทธศาสนาของไทยจำนวน 11 แนวการสอนและนำหลักการสอนเหล่านั้น มาวิเคราะห์และสังเคราะห์เป็นกลยุทธ์การสอนหลักธรรมที่เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็กระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย

ตอนที่ 2 การวิเคราะห์และสังเคราะห์กลยุทธ์การสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็กระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย กระบวนการพัฒนากลยุทธ์การสอนและกระบวนการถ่ายทอดแบบพุทธวิธี เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงประวัติศาสตร์ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารเกี่ยวกับ การรวบรวมกลยุทธ์การสอนหลักธรรมที่เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็กในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย

ตอนที่ 3 การวิจัยภาคสนาม

ขั้นตอนที่ 3 ผู้วิจัยวางแผนการศึกษาเป็น 8 ขั้นตอน ได้แก่ 1) ศึกษาสภาพปัจจุบันและปัญหาด้วยการวิเคราะห์แบบอุปนัย 2) วิเคราะห์และสังเคราะห์เนื้อหา 3) การวิเคราะห์เอกสาร 4) การสอบถาม 5) การสัมภาษณ์ 6) การสังเกต 7) การสัมภาษณ์เชิงลึกปราชญ์ทางการศึกษา 8) การสัมภาษณ์กลุ่มครูผู้สอนโดยตั้งแต่ขั้นตอนที่ 4 - 8 เป็นการวิจัยภาคสนาม

ระเบียบวิธีการวิจัยในขั้นตอนนี้ เป็นการวิจัยสนาม (Field Research) ในลักษณะของการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลัก ใช้หน่วยในการวิเคราะห์ (Unit of Analysis) ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาในสถานศึกษาและในวัดหรือสถานปฏิบัติธรรม เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัยมี 2 ส่วน ได้แก่

1. เครื่องมือวิจัยสำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลคุณภาพ ได้แก่ แนวทางการสัมภาษณ์ (Interview Guideline) ประกอบด้วยประเด็น กลยุทธ์การสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับพัฒนาการของผู้เรียน Best Practice ที่ทำให้ประสบความสำเร็จ ในการสอน
2. เครื่องมือวิจัยสำหรับเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ (Interview Schedule) การเก็บรวบรวมข้อมูล (Data Collection) ใช้วิธีการสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interviews) (Grandstaff & Grandstaff, 1987) การวิเคราะห์ข้อมูลคุณภาพใช้การวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis)

สรุปผลการวิจัย

กลยุทธ์การสอนหลักธรรมของพระพุทธศาสนาให้เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็กปรากฏผลดังนี้

ตอนที่ 1 การเลือกและวิเคราะห์พื้นฐานแนวคิด/ทฤษฎีในการสอน หลักการสอน วิธีสอน รูปแบบการสอน กลยุทธ์การสอน และหลักธรรมที่เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็กในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย โดยการสังเคราะห์เอกสารตำราจากปราชญ์ทางพุทธศาสนาของไทย จำนวน 11 แนวการสอนและนำหลักการสอนเหล่านั้นมาสังเคราะห์เป็นกลยุทธ์การสอนหลักธรรมที่เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็ก

จากการวิเคราะห์งานวิจัย ด้วยการวิเคราะห์เอกสาร (Documentary Analysis) กลุ่มตัวอย่างเลือกแบบเฉพาะเจาะจง คืองานวิจัยที่เกี่ยวกับกลยุทธ์การสอนจากปราชญ์ทางพุทธศาสนาของไทย จำนวน 11 แนวการสอน ได้ข้อสรุปเกี่ยวกับกลยุทธ์การสอนหลักธรรมของพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็กคือหลักโยนิโสมนสิการและมงคลชีวิต 38 ในรูปแบบกลยุทธ์การสอนแบบธรรมชาติ (แบบบรรยาย) และธรรมสาธิต (แบบสนทนาธรรม) เป็นกลยุทธ์การสอนที่ใช้มากที่สุด โดยใช้ทฤษฎีการเรียนรู้จากสังคมและสิ่งแวดล้อมของเบนดูรา (Albert Bandura, 1977) ใช้วิธีสอนโดยการบรรยาย (Lecture) และเนื้อหาความรู้ที่สอนให้กับผู้เรียนเป็นการสอนที่เป็นกลุ่มใหญ่ ผู้เรียนจึงมีบทบาทในฐานะผู้ฟัง รูปแบบที่เน้นเป็นรูปแบบด้านพุทธิพิสัย (Concept Attainment Model และ Gagne's Model) โดยมีลำดับขั้นตอนดังนี้

1. ขั้นร่วมคิด โดยครูเสนอตัวแบบให้เด็กเห็น จาก (นิทาน, สื่อสถานการณ์, บทบาทสมมติ, เกม, เพลง ฯลฯ) มีการเริ่มบทเรียนด้วยการสรุปเนื้อหาที่จะบรรยายด้วยพุทธศาสนสุภาษิตคาถา หรือบทประพันธ์ที่เป็นบทร้อยแก้ว หรือร้อยกรอง มีลักษณะมุ่งใจให้ติดตามเพื่อทำความเข้าใจในเนื้อหาได้โดยลำดับ และในการบรรยายจะเป็นการจุดประกายความเข้าใจให้แจ่มชัด โดยผู้สอนมีการใช้วิธีการกระตุ้นความสนใจผู้เรียนเป็นระยะ เช่น การใช้คำถามนำ หรือการใช้คำถามกระตุ้นผู้เรียนอย่างต่อเนื่องในลักษณะให้ต่อคำท้ายประโยค เป็นต้น
2. ขั้นร่วมทำ โดยแบ่งกลุ่มนักเรียนร่วมคิดออกแบบชิ้นงานหรือภาระงานและลงมือปฏิบัติในการสอนแบบบรรยายอาจจะมีลักษณะของการเล่าเรื่องประกอบในลักษณะของอุปมาอุปไมย เป็นการกล่าวเปรียบเทียบเพื่อให้เข้าใจชัดเจนขึ้นเน้นการมีส่วนร่วมของนักเรียนเป็นรูปแบบที่ปรากฏว่ามีการใช้มากและประหยัดการใช้สื่อวัตกรรมการสอน ในขั้นร่วมทำจะยึดหลักของการนำความรู้เดิมของผู้เรียนมาเปรียบเทียบเพื่อทำความเข้าใจในความรู้ใหม่ ในขั้นนี้การสอนอาจเป็นการบรรยายล้วน ๆ หรือถึงบรรยายที่ผู้เรียนมีส่วนร่วมซักถามที่มีการยกตัวอย่างเชิงรูปธรรมประกอบ ในส่วนก่อนที่จะแบ่งกลุ่มนักเรียนร่วมคิดออกแบบชิ้นงานหรือภาระงานและก่อนการลงมือปฏิบัตินั้นผู้สอนจะใช้วิธีการสนทนาธรรมในลักษณะเด่นแบบปฐกถา – วิชชานามากที่สุด และในขั้นร่วมทำนั้นผู้บรรยายมักใช้รูปแบบกลยุทธ์การสอนแบบปฏิบัติภาวนา หรือการปฏิบัติกรรมฐาน ซึ่งแบ่งเป็นสองส่วนสำคัญ คือ สมถภาวนา หรือการเจริญสมาธิที่ใช้มากในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย และวิปัสสนาภาวนา หรือการเจริญปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการเจริญสติปัญญา ซึ่งในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายที่ผู้วิจัยพบนั้น ยังไม่ค่อยมีการสอนไปถึงขั้นนี้ เพราะการสอนปฏิบัติภาวนาเป็นเรื่องที่ผู้เรียนต้องลงมือปฏิบัติโดยใช้ความพากเพียร ซึ่งผู้สอนจะต้องอธิบายถึงภาพรวม หรืออานิสงส์ผลดีที่ผู้เรียนจะได้รับ ยกเว้นในการเข้าร่วมโครงการปฏิบัติธรรมในค่าย

ธรรม หรือคำพุทธบุตร ซึ่งมีใช้ในห้องเรียนที่ผู้เรียนจะปฏิบัติได้ดีกว่า การปฏิบัติธรรมฐานนี้เป็นเรื่องที่ทำให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเองแล้วผู้เรียนประจักษ์ในผลการปฏิบัติด้วยตนเอง

3. ขั้นร่วมสรุป การสอนหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ให้เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็ก มีความจำเป็นในการใช้วิธีการที่พยายามต้องใช้สื่อการเรียนรู้ที่เป็นรูปธรรม หรือเป็นสิ่งที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดที่เป็นสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวผู้เรียน หรืออยู่ในชีวิตประจำวันของเด็ก และเป็นการสอนที่จำเริญต้องเน้นใช้ต้นแบบให้เด็กได้ดูเป็นแบบอย่างที่ชัดเจนที่สุด ดังคำกล่าวที่ว่า “ตัวอย่างที่ดี มีค่ากว่าคำสอน” ครูผู้สอนจึงมีความสำคัญในการเป็นต้นแบบที่สูงสุดในวิชานี้มากกว่าวิชาอื่น ๆ โดยเปิดโอกาสให้ผู้ฟังซักถามและแสดงความคิดเห็น มีการสรุปท้ายธรรมเทศนาหรือการบรรยายนั้น ๆ เช่นการสรุปหัวข้อหรือจุดประสงค์การเรียนรู้/ผลการเรียนรู้ที่คาดหวัง หรือมีการสรุปเนื้อหาหลักธรรมที่ได้บรรยายไป เป็นต้น ในกระบวนการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสนา สามารถจัดสรุปองค์รวมในองค์ธรรมที่เรียกเป็นสากลว่าเป็นขั้นของ “อริยสัจ 4 ประการ” และมีการกำหนดระดับรวมทั้งประเภทของการเรียนรู้ในทางหลักธรรมของพระพุทธศาสนาไว้ 2 ระดับกว้าง ๆ คือ ระดับโลกุตตรธรรม และระดับโลกิยธรรม (ระดับศีลธรรม) ซึ่งให้ความสำคัญของการเรียนรู้ทั้งเหตุปัจจัยภายในและภายนอก ความคิดนี้สอดคล้องกับ เอสเตบัน (Esther Joos Esteban, 2010) โดยเขาเห็นว่า การพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม เป็นลักษณะที่สามารถพัฒนาได้ตามพัฒนาการของแต่ละช่วงวัย เนื่องจากเยาวชนในแต่ละวัยมีเงื่อนไข มีปัจจัยของชีวิตที่แตกต่างกัน จุดเน้นเพื่อการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมแต่ละตัวจึงต้องแตกต่างกันด้วย โดยเห็นว่าในช่วงมัธยมศึกษาตอนปลายตั้งแต่วัย 15 – 18 ปี คุณธรรมที่ควรพัฒนามากที่สุด คือ เรื่อง โยนิโสมนสิการ มงคลชีวิต 38 และเรื่องการอดทน อดกลั่น หรือการควบคุมอารมณ์ของตนเอง (Temperance) ความจงรักภักดี (Loyalty) และความอ่อนน้อมถ่อมตน เนื่องจากเด็กในวัยนี้จะรู้จักคิดและมีวิธีคิดอย่างเป็นระบบและชอบการทำงานเป็นกลุ่มพร้อม ๆ กับการเลียนแบบพฤติกรรมต้นแบบที่ดีจากผู้ใหญ่ตามทฤษฎีของแบนดูรา (Bandura) โดยปัจจัยที่สำคัญในการพัฒนาเด็กในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายก็คือแบบอย่างที่ดีจากผู้ใหญ่ การอภิปรายให้เหตุผล ความไว้วางใจและมิตรภาพ หลีกเลี่ยงการพะเน้าพะนอ และตามใจ ผู้ใหญ่จะต้องหลีกเลี่ยงการพูดไม่จริง ฟังเด็กพูดบ้าง หลีกเลี่ยงการใช้อำนาจและการคิดว่าตัวเองถูก การจัดการกับสภาพแวดล้อม การเตรียมการจัดการเรียนรู้ รวมทั้งการจำแนกผู้เรียนเป็นรายบุคคล การเรียนการสอนควรมีลักษณะเป็นกัลยาณมิตร เหตุเพราะกัลยาณมิตรมีความสำคัญต่อการเรียนรู้ต่อการชี้นำและส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้มากที่สุดซึ่งก็เปรียบได้กับการจัดการเรียนการสอนที่มุ่งเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญในปัจจุบัน

ตอนที่ 2 การรวบรวมกลยุทธ์การสอนหลักธรรมที่เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็กในช่วงชั้นที่ 4 ข้อมูลที่ต้องการ ได้แก่

1. กระบวนการพัฒนาการศึกษา (ศึกษา) ตามหลักพระพุทธศาสนา
2. รูปแบบการสอนแบบพุทธวิธีในการจัดการศึกษาไทยในปัจจุบัน
3. วิธีการ กระบวนการถ่ายทอดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับพัฒนาการของผู้เรียนแนวคิดของนักปราชญ์ทางการศึกษาไทย 11 แนวคิด โดยใช้รูปแบบวิธีวิจัยด้วยกระบวนการ สามเส้า คือการสังเกต การสอบถาม และการสัมภาษณ์การศึกษากลยุทธ์การสอนหลักธรรมที่เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็ก การสอบถามเป็นแบบสอบถามปลายเปิด (Open Ended Form) เพื่อสอบถามความกลยุทธ์การสอน คิดเห็น ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะเพิ่มเติม โดยสามารถสรุปเป็นกลยุทธ์การสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้ทั้งหมดดังนี้

1. กระบวนการพัฒนาการศึกษา (ศึกษา) ตามหลักพระพุทธศาสนา กลยุทธ์ 9 วิธีได้แก่

1.1 การยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบ ช่วยให้เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจน ช่วยให้จำแนกเห็นจริงและเกิดความเพลิดเพลิน ทำให้การเรียนรู้มีความสนุกสนานยิ่งขึ้น

1.2 การเปรียบเทียบกับข้ออุปมาอุปไมย ช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก เข้าใจได้ง่ายขึ้น ใช้อธิบายในสิ่งที่เป็นามธรรม เปรียบให้เห็นชัดแบบรูปธรรม

1.3 การใช้สื่อ/นวัตกรรม/เทคโนโลยี/อุปกรณ์ประกอบการสอน ซึ่งในสมัยพุทธกาลได้อาศัยวัตถุสิ่งของที่มีในธรรมชาติหรือเครื่องใช้ที่ใช้กันอยู่ประจำวัน เช่น เาในน้ำหรือ ใบไม้ในกำมือ เป็นต้น

1.4 การทำเป็นตัวอย่าง เป็นวิธีสอนอย่างดีที่สุดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะในทางพระพุทธศาสนาไม่ต้องกล่าวสอน แต่เป็นการทำให้ดู ที่เรียกสั้น ๆ ว่า “สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่นี้เห็น”

1.5 การเล่นเกม เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่ ซึ่งต้องอาศัยความสามารถในเชิงภาษาผสมกับปฏิภาณ แปลงจากคำพูดที่ไม่สร้างสรรค์เป็นความคิดที่สร้างสรรค์ ดังามซึ่งเป็นกลยุทธ์ที่พระนักเทศน์ในยุคปัจจุบันนำไปใช้สอนและประสบผลสำเร็จมาก เช่นพระมหาสมปอง คาลปทุโต

1.6 กลยุทธ์การสอนแบบใช้อุบายเลือกคน และการปฏิบัติรายบุคคล ทำให้หมดความกลางแกลนใจ คัดปัญหาการสอน ซึ่งการสอนคนเป็นหมู่คณะให้เริ่มต้นจากสอนผู้นำก่อน การสงเคราะห์บุคคลเป็นรายๆอาจให้ผลดีกว่าการสอนกราด มักใช้ในการอบรมนักเรียนแกนนำ

1.7 การรู้จักจังหวะและโอกาส ผู้สอนต้องรู้จักใช้จังหวะและโอกาสให้เป็นประโยชน์ เมื่อยังไม่ถึงจังหวะ ไม่เป็นโอกาส เช่นผู้เรียนยังไม่พร้อม ต้องมีความอดทน กระตุ้นให้ผู้เรียนตื่นตัวอยู่เสมอ เมื่อถึงจังหวะหรือเป็นโอกาส ก็ต้องมีความฉับไวที่จะจับมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ไม่ปล่อยให้ผ่านเลยไป

1.8 ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ ถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มีอัตรา ตัดค้นหา มานะ ทุ่มเท เสียให้น้อยที่สุด ก็จะมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญ สุดแต่จะใช้กลวิธีใดให้การสอน ได้ผลดีที่สุด ก็จะทำในทางนั้น ไม่กลัวว่าจะเสียเกียรติ ไม่กลัวจะถูกรู้สึกว่าแพ้ ส่วนวิธีสอนแบบ การลงโทษและให้รางวัล ในพุทธวิธีในการสอนไม่เน้นที่จุดนี้เท่าที่จำเป็น

1.9 กลยุทธ์การสอนแบบแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ปัญหาที่เกิดขึ้นมีลักษณะที่แตกต่างกัน อย่างไม่มีที่สิ้นสุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าต้องอาศัยปฏิภาณ ความสามารถในการประยุกต์หลักและ วิธีการ และกลวิธีต่าง ๆ มาใช้ให้เหมาะสม

2. รูปแบบการสอนแบบพุทธวิธีของไทยในปัจจุบัน

กระบวนการวิธีการถ่ายทอดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจากของนักปราชญ์ ทางพระพุทธศาสนาที่ผู้วิจัยได้กล่าวไปแล้วนั้น จากการสังเคราะห์งานวิจัยยังสามารถสรุปได้ว่า สอดคล้องกับความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญด้านพระพุทธศาสนาซึ่งได้เสนอแนวคิดไว้หลายท่าน ได้แก่ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) พระธรรมโกศาจารย์ (อริการบดินทมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตตญาณ) ซึ่งผลการวิจัยพบว่า ลักษณะของการ จัดการเรียนการสอนที่ควรจะเป็นตามแนวคิดของท่าน เน้นการนำหลักพุทธปรัชญามาประยุกต์ใช้ ในการจัดการศึกษา โดยใช้กระบวนการสร้างปัญญาเพื่อประโยชน์ในการดำเนินชีวิตทั้งในส่วนตน และสังคม และนำไปสู่ความเป็นอิสระ แก้ไขปัญหาได้ ทำให้เกิดสุข และหลุดพ้นจากทุกข์ (วิมุตติ) แต่ทั้งผู้สอนและผู้เรียนต้องมีพัฒนาการครบทั้ง 4 ด้านคือ ทางกาย ทางสังคม ทางจิตใจ และทาง ปัญญา โดยผู้สอนต้องสามารถทำให้ผู้เรียนเกิดปัญญา ความคิดที่ถูกต้อง เกิดการรับรู้ที่บริสุทธิ์ ปราศจากอวิชชา ตัณหา และสร้างฉันทะ และกรุณาเพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาได้ คือความพ้นทุกข์ หลักสูตรตามแนวคิดนี้ ได้แก่ การใช้หลักสูตรบูรณาการคู่กับพัฒนาการในทุกระบบทุกขั้นตอนของ แนวทางการจัดการศึกษาด้านพระพุทธศาสนา ซึ่งมีคำอธิบายและเสนอแนะแนวทางต่อการ พัฒนาการเรียนรู้และการพัฒนาชีวิตในทุกระดับ ตั้งแต่เกิดจนตาย จวบจนระดับสูงสุดหรือระดับ ที่จะเอื้อให้เกิดประโยชน์สูงสุดที่จะพึงมีได้ หรือแม้แต่การเสนอเครื่องมือที่ช่วยต่อกระบวนการ เรียนรู้นั้น ๆ ได้ โดยใช้หลัก ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา

สอดคล้องกับงานวิจัยของวิจิตร เกิดวิสัยฐ์ (2538) ได้ศึกษาเรื่อง “พุทธปรัชญากับ การจัดการศึกษา” สรุปได้ว่า การที่ผู้ศึกษาจะประสบความสำเร็จในการศึกษาได้นั้น ต้องขึ้นอยู่กับ ความพยายามของผู้ศึกษา (Self Effort) งานวิจัยของไพรัช สู่แสนสุข (2539) งานวิจัยของเนื่อง น้อย บุญเนตร (2537) งานวิจัยของศิริกร ฤกษ์หรรษา (2530) ศิริวรรณ โอสถานนท์ (2535) งานวิจัยของบุญน้อม มุ่งงาม (2533) สรุปว่าหลักการและกระบวนการศึกษาตามแนวพุทธศาสนา นั้น พบว่า พุทธศาสนามีบทบาทเด่นชัดในการเรียนการสอนและการส่งเสริมกระบวนการในการ

สร้างเสริมและพัฒนา สัมมาทิฐิเป็นอย่างมาก ซึ่งในทรรณะของพุทธปรัชญา คือการเล็งประโยชน์และความสุข ทั้งเพื่อตนเองและผู้อื่น มีลักษณะทั้งการพัฒนาทางกายและจิต เป็นกระบวนการเพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์ตามลำดับ และจุดมุ่งหมายของการจัดการศึกษามองได้ 2 ลักษณะ คือ มองจากแง่ของศาสนาหรือผู้ให้การศึกษา ได้แก่ การศึกษาเพื่อความตั้งมั่นของศาสนา การศึกษาในฐานะเป็นเครื่องมือ และการศึกษาเพื่อประโยชน์ในการเผยแผ่ศาสนา จุดมุ่งหมายประการที่สอง คือตัวผู้รับคำสอน จะศึกษาในฐานะอุปกรณ์สำหรับการปฏิบัติธรรม และการศึกษาในฐานะเป็นอุปกรณ์สำหรับการดำรงชีพ พุทธศาสนามีคำอธิบายและเสนอแนะแนวทางต่อการพัฒนาการเรียนรู้และการพัฒนาชีวิตในทุกระดับ ตั้งแต่เกิดจนตาย จวบจนระดับสูงสุดหรือระดับที่จะเอื้อให้เกิดประโยชน์สูงสุดที่จะพึงมีได้ หรือแม้แต่การเสนอเครื่องมือที่ช่วยต่อกระบวนการเรียนรู้นั้น ๆ ได้ โดยใช้หลัก ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา

ตอนที่ 2 จากการสังเคราะห์งานวิจัยผู้วิจัยสามารถสรุปกลุ่มพระเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ทั้งสิ้น 4 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 กลุ่มนักสังคัมภีระ ประกอบด้วย พระราชธรรมนิเทศ (พยอม กลฺยาณ)

กลุ่มที่ 2 กลุ่มพระนักวิชาการ ประกอบด้วย หลวงพ่อพุทธทาส พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต) พระธรรมโกศาจารย์ (หลวงพ่อปัญญา) พระมหาจุฬิชัย วชิรเมธี (ว.วชิรเมธี) และพระธรรมโกศาจารย์ (ประยูรธมฺมจิตโต) ฯลฯ

กลุ่มที่ 3 กลุ่มวิปัสสนากรรมฐาน ประกอบด้วย หลวงปู่ชา, หลวงพ่อจรัล ฐิตธมฺโม และ

กลุ่มที่ 4 กลุ่มเผยแผ่เชิงรุก ประกอบด้วย พระมหาสมปอง ตาลปุตโต และพระวิทยากรจากค่ายพุทธบุตร (ที่มีอยู่ทั่วประเทศ) ซึ่งกลุ่มที่ 4 กลุ่มเผยแผ่เชิงรุกเป็นกลุ่มที่ใช้กลยุทธ์การสอนได้เหมาะสมกับวัยรุ่น หรือนักเรียนในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายมากที่สุด ซึ่งอาจจะเป็นเพราะมีการใช้กิจกรรม โครงงานและวิธีการสอน เทคนิคการสอนที่เหมาะสมกับการพัฒนาการของเด็กวัยรุ่นซึ่งเป็นวัยที่รู้จักการคิดวิเคราะห์อย่างเป็นระบบและเป็นรูปแบบที่ให้นักเรียนมีส่วนร่วมกับกิจกรรมการสอน มีการใช้สื่อและนวัตกรรมสมัยใหม่ที่อยู่ในความสนใจของเด็กวัยรุ่น เป็นการส่งเสริมความสามารถที่พึงประสงค์ของเด็ก และกลยุทธ์การจัดกิจกรรมพิเศษของกลุ่มเผยแผ่เชิงรุกคือ นวัตกรรมกระแสนิยม (In Trend Innovation) มีการใช้วิธีสอนในรูปแบบที่หลากหลายและเป็นการสอนธรรมชาติสมัยใหม่ที่วัยรุ่นหรือเด็กในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายให้ความสนใจ ได้แก่ การจัดการสอนธรรมชาติด้วยเสียงเพลง ด้วยดนตรี ใช้สื่อและเทคโนโลยีทั้งศิลปะ ดนตรีและเกม ประกอบการสอนที่ให้ผู้เรียนได้ศึกษาค้นคว้าหรือปฏิบัติตามในหัวข้อที่เด็กสนใจ อันเป็นประสบการณ์ตรงที่มีคุณค่า ใช้วิธีการประเมินรูปแบบการสอนด้วยการวัดและประเมินผลตามสภาพจริงซึ่งอาจจะประเมินจากชิ้นงาน (Assessing Artifacts) ประเมินจากภาระงาน (Assessing

Report or Dissertation) หรือประเมินจากการนำเสนอ (Presentation) สมุดบันทึก (Log Books) หรือแฟ้มสะสมงาน (Portfolio) ฯลฯ ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีการเรียนรู้จากต้นแบบของเบนจามิน ประกอบด้วยขั้นตอนการสอน 3 ระยะคือขั้นร่วมคิด ร่วมทำและขั้นร่วมสรุป

ทฤษฎีการเรียนรู้ที่ครูพระสอนศีลธรรมเห็นว่าเหมาะสมกับพัฒนาการของเด็กในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายมากที่สุด ได้แก่ทฤษฎีพัฒนาการทางคุณธรรมของโคลเบอร์ก ดังมีรายละเอียดที่สรุปได้ว่าทฤษฎีพัฒนาการทางคุณธรรมของโคลเบอร์ก เมื่อบุคคลมีโอกาสได้ติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลอื่นได้รับฟังความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ในทัศนะใหม่โดยเฉพาะจากบุคคลที่มีระดับพัฒนาการทางคุณธรรมที่สูงกว่าก็จะช่วยให้เกิดการพัฒนาการทางคุณธรรมในขั้นที่สูงขึ้นได้ การพัฒนาคุณธรรมเกิดจากการผสมผสานความรู้ที่ได้จากการปรับตัวเมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นบุคคลจะเรียนรู้เกี่ยวกับบทบาทของตนเองต่อผู้อื่นบทบาทของบุคคลอื่น ๆ และข้อกำหนดจากกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของสังคมมาผสมผสานกันเกิดเป็นความเข้าใจใหม่ ที่สามารถอธิบาย สิ่งต่าง ๆ ได้ดีขึ้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิด รู้จักใช้เหตุผลในขั้นที่สูงขึ้นได้ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีการเรียนรู้จากต้นแบบ ครูผู้สอนควรมีการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน โดยให้สอดคล้องกับคุณธรรมในการจัดการเรียนการสอนทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้ ส่งเสริมกิจกรรมการพัฒนาผู้เรียน จัดระบบการดูแลช่วยเหลือผู้เรียน จัดประกวดสื่อการเรียนการสอนด้านคุณธรรม ยกย่องเชิดชูผู้มีคุณธรรม ซึ่งสอดคล้องกับนักปราชญ์ในทางพุทธศาสนา พุทธทาสภิกขุ (2533) นำเสนอว่า “แก่นของพุทธศาสนาอยู่ที่หลักการสอนและวิธีการสอนซึ่งเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า หากได้ศึกษาและทำความเข้าใจหลักธรรมคำสอน ทั้ง ปฏิจسامุปปาทและอริยสัจ 4 แล้วจะเข้าใจแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในด้านต่าง ๆ ได้” ครูผู้สอนควรจัดกิจกรรมส่งเสริมคุณธรรมตามความเหมาะสมในบริบทของสถานศึกษา และครูผู้สอนต้องเป็นแบบอย่างที่ดี ดังคำกล่าวที่ว่า “เป็นแบบอย่างที่ดีมีค่ามากกว่าคำสอน”

ตารางที่ 25 การสังเคราะห์การเลือกใช้กลยุทธ์การสอน/นวัตกรรมการเรียนรู้กับลักษณะการเรียนรู้
วิชาพระพุทธศาสนา

ลักษณะพัฒนาการที่แตกต่าง/ ปัญหาการเรียนรู้	การเลือกใช้กลยุทธ์/ นวัตกรรมการสอน
1. ผู้เรียนที่มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนต่ำ	1. กลยุทธ์การสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญและการสอนแบบเพื่อนช่วยเพื่อนด้วยนวัตกรรมการสอน ชุดการสอน ชุดการเรียนรู้ บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน การ์ตูน ธรรม กิจกรรมธรรมสัญจร ภาณูถิตติมูมห้อง จินตลีลา ธรรม ฯลฯ
2. ผู้เรียนที่ขาดคุณลักษณะที่พึงประสงค์ บางประการ เช่น - ขาดการรักการอ่าน - ไม่สนใจเรียน - ขาดความรับผิดชอบ - พฤติกรรมก้าวร้าว	2. กลยุทธ์การสอนสมาชิก, วิปัสสนากรรมฐานเน้นการปฏิบัติจริงด้วยโครงการคุณธรรมและการเข้าค่าย ธรรม และชุดกิจกรรมเสริมสร้างลักษณะนิสัย ชุด กิจกรรมพัฒนา เทคนิคการปรับพฤติกรรม รูปแบบ การสอนเพื่อพัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ และ การสอนโดยใช้ชุดสื่อประสม ฯลฯ
3. ผู้เรียนที่ขาดทักษะต่าง ๆ เช่น ด้าน การฟัง การเขียน การพูด การอ่าน การคำนวณ	3. กลยุทธ์การสอนด้วยกิจกรรม/ เกม เน้นการปฏิบัติจริงด้วยกิจกรรมชุดฝึก/ แบบฝึก กิจกรรมพัฒนาทักษะ และรูปแบบการสอนเพื่อพัฒนาทักษะ
4. ผู้เรียนที่ขาดทักษะกระบวนการคิด	4. กลยุทธ์การสอนแบบบูรณาการด้วยรูปแบบการ สอนที่พัฒนาการคิดและกระบวนการคิด (โยนิโส มนสิการ) การใช้ผังกราฟฟิก (Graphic Organization) หมวกการคิด 6 ใบ (Six Thinking Hats) การสอนแบบ โครงงานคุณธรรม
5. ผู้เรียนที่ขาดทักษะกระบวนการทำงาน กลุ่ม	5. กลยุทธ์การสอนแบบร่วมมือด้วยรูปแบบการสอนที่ เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ด้วยกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ กระบวนการกลุ่ม และการเรียนแบบร่วมมือ

3. กลยุทธ์การสอนหลักธรรมทางพุทธศาสนาให้เหมาะสมกับพัฒนาการของแต่ละระดับ
มัธยมศึกษาตอนปลายที่ผู้วิจัยสังเคราะห์ได้ มีดังนี้

LEARN MODEL

คุณลักษณะ (LEARN)

L = การมีฉันทะ ใฝ่รู้ ใฝ่เรียนและมีความคิดสร้างสรรค์ (learning and creativity)

E = การมีวิริยะเป็นนักปฏิบัติ มีความอดทน มุ่งมั่น กระตือรือร้นในการเรียนรู้

ควบคุมความสนุกสนาน (Engaging, Energetic, Enjoy)

A = การมีจิตตะตั้งใจเรียนสามารถปรับตัวในการเรียนรู้ได้ (Adaptability)

R = วิมิงสาพิจารณาใคร่ครวญ โดยมีต้นแบบที่ดีมีคุณธรรม จริยธรรม และวุฒิภาวะ (Role)

N = การเรียนรู้สภาพแวดล้อมที่เหมาะสม ทำทนายให้ “ใฝ่รู้สู่สิ่งยาก” (Nurturing Environment)

ตารางที่ 26 แนวทางการพัฒนากลยุทธ์การสอนและการประเมินผลการเรียนรู้หลักธรรมทางพุทธศาสนาให้เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็ก

LEARN MODEL	กลยุทธ์การสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา
การมีฉันทะ ใฝ่รู้ ใฝ่เรียน และมีความคิดสร้างสรรค์	- การสอนโดยใช้กรณีตัวอย่าง (Case) เพื่อให้ผู้เรียนเห็นคำตอบและเหตุผลที่หลากหลาย โดยมีได้มุ่งที่คำตอบใด คำตอบหนึ่ง ซึ่งจะช่วยให้การตัดสินใจมีความรอบคอบ เป็นวิธีการหนึ่งในการพัฒนาความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ให้กับผู้เรียน สอนโดยการกำหนดให้นักเรียนต้องทำงานเป็นกลุ่ม มีกติกาที่จะสร้างความใฝ่รู้ ใฝ่เรียนในตัวเองให้กับนักเรียน เช่น การเข้าเรียนตรงต่อเวลาอย่างสม่ำเสมอ หรือการส่งงานตรงตามกำหนดเวลา เป็นต้น - การใช้กลยุทธ์การสอนแบบ Active Learning โดยครูให้นักเรียนเป็นผู้สรุปข้อความรู้และหลักการทฤษฎีที่สำคัญของเรื่องที่ได้ศึกษา - การจัดการเรียนการสอนที่ใช้ปัญหาเป็นฐาน เพื่อวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ศึกษา - การสอนโดยใช้การอภิปรายกลุ่มย่อย (Small Group Discussion) เป็นวิธีการที่ช่วยให้ผู้เรียนมีโอกาสแสดงความคิดเห็นแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันจะช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ที่กว้างขึ้น ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมอย่างทั่วถึง

ตารางที่ 26 (ต่อ)

LEARN MODEL	กลยุทธ์การสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา
การมีวิริยะเป็นนักปฏิบัติ มีความอดทน มุ่งมั่น กระตือรือร้นเป็นการ เรียนรู้ควบคู่ความ สนุกสนาน	- การสอนโดยใช้เกม (Game) จุดเน้นของเกมอยู่ที่เรียนรู้พุทธวิธีต่าง ๆ ที่จะเอาชนะอุปสรรคเพื่อจะไปให้ถึงเป้าหมาย ฝึกให้ผู้เรียนรู้จักอดทนและรอคอย - จัดการเรียนรู้จากการทำงาน (Work based Learning) ด้วยการฝึกปฏิบัติในสถานที่จริงเช่นทำความสะอาดวัด บำเพ็ญสาธารณประโยชน์
การมีจิตตะตั้งใจเรียน สามารถปรับตัวใน การเรียนได้	- การจัดการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ (Experiential Learning) ด้วยการสร้างกิจกรรมให้นักเรียนมีปฏิสัมพันธ์และทำงานร่วมกับผู้อื่น - มีกิจกรรมให้กับนักเรียน โดยการมอบหมายให้นักเรียนหมุนเวียนเปลี่ยนกันเป็นหัวหน้ากลุ่มในการดำเนินกิจกรรม เพื่อฝึกให้นักเรียนปรับตัวได้และมีความรับผิดชอบ
วิม้งสาพิจารณาใคร่ครวญ โดยมีต้นแบบที่ดีมี คุณธรรม จริยธรรม และ วุฒิภาวะ	- ยกตัวอย่างบุคคลที่เกี่ยวข้องที่แสดงออกด้านคุณธรรม จริยธรรม มีความซื่อสัตย์ เสียสละ สุจริต กตัญญู ฯลฯ และการมีจรรยาบรรณทางวิชาชีพที่โดดเด่น หรือให้นักเรียนเขียนบุคคลที่นักเรียนประทับใจมากที่สุดพร้อมเหตุผล - การสอนโดยใช้กรณีศึกษา (Case Study) แล้วผู้สอนและผู้เรียนร่วมอภิปรายเกี่ยวกับความดี การเคารพสิทธิซึ่งกันและกัน รับฟังความคิดเห็นและตระหนักในคุณค่าของความเป็นมนุษย์ของผู้อื่น - การมอบหมายงานที่นักเรียนต้องทำงานเป็นกลุ่ม - การสอนโดยการอภิปรายกลุ่ม (Group Discussion) ให้นักเรียนได้มีส่วนร่วมและแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการเป็นคนดีมีคุณธรรม เพื่การดำรงชีวิตในสังคมอย่างมีความสุข - การจัดกิจกรรมเชิงวิทยากรที่เป็นผู้มีความคุณธรรม จริยธรรมที่มีวุฒิภาวะพร้อมต่อการดำรงตนในสังคมอย่างมีความสุขมาแล้ว ประสบการณ์เกี่ยวกับการดำรงตนในสังคมอย่างมีความสุข

ตารางที่ 26 (ต่อ)

LEARN MODEL	กลยุทธ์การสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา
การเรียนรู้อาศัย สภาพแวดล้อมที่เหมาะสม ท้าทายให้ “ไฝรู้สู้สิ่งยาก”	- การสอนในรูปแบบโครงงานบูรณาการ (Project Learning) ให้ นักเรียนได้ฝึกปฏิบัตินำเสนอโครงงานบูรณาการคุณธรรม จริยธรรม ด้วยตนเองในรูปของการนำเสนอด้วยวาจาหรือสื่อผสมในรูปแบบ ต่าง ๆ

อภิปรายผล

1. จากผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็กระดับมัธยมศึกษาตอนปลายมากที่สุดคือ โยนิโสมนสิการและมงคล 38 เพราะโยนิโสมนสิการ เป็นกระบวนการใช้ความคิดอย่างเป็นระบบ เป็นการฝึกความเป็นผู้ฉลาดในการคิด ทำให้รู้จักพิจารณา ไตร่ตรอง ไคร่ครวญหาสาเหตุหรือต้นตอของเรื่องที่กำลังคิด แล้วประมวลความคิดรอบด้าน จนกระทั่งสรุปออกมาได้ว่าสิ่งนั้นควรหรือไม่ควร ดีหรือไม่ดี เป็นวิถีทางแห่งปัญญา เป็นธรรม สำหรับกลั่นกรองแยกแยะข้อมูลหรือแหล่งข่าว (ปรโตโมสะ) อีกชั้นหนึ่ง เป็นบ่อเกิดแห่ง สัมมาทิฐิ ทำให้มีเหตุผล ไม่มึนงง หรือ ไม่ถูกชักจูงโน้มน้าวได้ง่าย ดังนั้น เมื่อเด็กได้รับการฝึกฝนให้คิดอย่างเป็นระบบด้วยการคิดถูกวิธี คิดมีระเบียบ คิดมีเหตุผล คิดเป็นกุศล จะทำให้เด็กสามารถแยกแยะได้ว่า อะไรควร อะไรไม่ควร อะไรคือสิ่งที่เหมาะสม อะไรคือสิ่งที่ไม่เหมาะสม ซึ่งส่งผลถึงการตัดสินใจเพื่อจะทำหรือไม่ทำสิ่งนั้น ๆ สิ่งเหล่านี้จะเชื่อมโยงความคิด (มโนสุจริต) ของเด็กทำให้เด็กแสดงออกมาทางกาย (กายสุจริต) เป็นผลให้เกิดพฤติกรรมที่พึงประสงค์ เช่น กรณีสถาบันครอบครัว หากเด็กถูกปลูกฝังความคิดว่า พ่อแม่ ปู่ย่าตายาย คือผู้มีพระคุณ เราทุกคนควรให้ความเคารพนบ ยำเกรงและต้องเอาใจใส่ดูแลเขาเหล่านั้นทั้งทางกาย (กายสุจริต) ทางวาจา (วจีสุจริต) ทางใจ (มโนสุจริต) มิใช่สักแต่ว่าทำเท่านั้น ต้องตั้งใจทำให้ดีด้วย และสิ่งที่สำคัญที่สุดคือ ผู้ใหญ่ต้องทำสิ่งเหล่านี้ให้เด็กดูเป็นตัวอย่าง เด็กจะซึมซับพฤติกรรมไปโดยอัตโนมัติ นี้เรียกว่า เป็นการฝึกหรือปลูกฝังความคิดถูกวิธีให้กับเด็ก ต่อมา ต้องสร้างแนวทางในการจะรักษาพฤติกรรมเรื่องเกี่ยวกับสถาบันครอบครัวในเรื่องความคิดที่เป็นระเบียบ หรือจัดระเบียบความคิดเรื่องดังกล่าวให้เด็ก หมายถึง ให้เด็กได้ซึมซับ และคงตรึงความรู้สึกถึงความสำคัญของครอบครัว โดยสร้างหรือหากิจกรรมให้ทำร่วมกัน เหมือนสร้างสายใยแห่งความรัก ความอบอุ่นให้แก่เด็ก โดยเลือกที่ใช้กายสุจริต ไม่ลงโทษด้วยความรุนแรงและไม่มีเหตุผล หรือเลือกใช้วจีสุจริต คือ เลือกที่จะใช้คำพูดเชิงบวก ไม่หยาบคาย ก้าวร้าวรุนแรง นี่เป็นการปลูกฝังความรู้สึกดีให้กับ

เด็กโดยที่เขาไม่รู้ตัวว่ากำลังถูกสอนอยู่ เมื่อเขาเห็นผู้ใหญ่ทำดีให้กับเขา เขาจะจดจำ คิด และนำไปปฏิบัติต่อลูกหลานของเขาสืบไป นี่เรียกว่า เราได้จัดระเบียบความคิด จัดระเบียบการใช้ชีวิตให้กับเด็ก โดยที่แทบไม่ต้องสอนอะไรเลย เพียงแต่เราทำให้ประจักษ์แก่ใจเด็กเท่านั้นเอง

หลังจากนั้น จึงปลูกฝังให้เด็กคิดเป็นเหตุเป็นผล โดยชี้ให้เห็นว่า ทำไมครอบครัว จึงสำคัญ อาจใช้กรณีตัวอย่าง จากเหตุการณ์ปัจจุบัน เช่น หากเขาทำผิด เขาจะต้องได้รับโทษเช่นไร หากทำถูก หรือทำดี เขาจะได้รับอะไร หรือผลกระทบที่เขาทำนั้น ส่งผลถึงครอบครัวอย่างไรบ้างแน่นอนว่าสิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้ ก็ต้องอาศัย การเอาใจใส่ดูแล จากผู้ปกครองเป็นอย่างมาก มิใช่ปล่อยตามมีตามเกิด พอเกิดเรื่องขึ้นมา ก็โทษว่าเด็กไม่เชื่อฟัง เช่น หากลูกเรียนไม่ดี แทนที่จะค้นหาสาเหตุ กลับเอาแต่ดุด่าเขา ทำให้ลูกรู้สึกเป็นปมด้อย แทนที่ผู้ปกครองจะค้นหาสาเหตุแล้วช่วยลูกให้ข้ามพ้นความยากลำบาก กลับเอาแต่ซ้ำเติมลูก ทำให้ลูกมองไม่เห็นความสำคัญหรือคุณค่าของสถาบันครอบครัว อย่างนี้เป็นต้น ดังนั้น จึงควรปลูกฝังความคิดที่เป็นเหตุ เป็นผล ชี้ให้เห็นข้อดีของสถาบันครอบครัว สุดท้ายแล้วเด็กก็จะซึมซับ ไปเอง จากการที่เขาได้เห็นผู้ปกครองทำให้ดูเป็นตัวอย่างนั่นเอง

ท้ายที่สุด สิ่งทั้งหลายที่ปลูกฝังมาตั้งแต่แรกก็เป็นการฝังความคิดที่เป็นกุศลให้กับเด็กทำให้เขามีความมั่นคง มั่นใจที่จะเผชิญหน้ากับความเป็นจริง และรู้จักแยกแยะดีชั่ว ถูกผิดได้ด้วยตัวเขาเอง ซึ่งสรรพสิ่งทั้งปวงล้วนเกิดจากเหตุทั้งนั้น เมื่อเด็กถูกสร้างจิตสำนึกที่ดีด้วยการใช้กระบวนการที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการดังนี้ เด็กจะสามารถเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพที่ดี มีความคิดเห็นเป็นสัมมาทิฐิ หรือใช้ปัญญาพิจารณาถ้อยคำถ้อยคำ หรือย่อข้อมูลที่ได้รับเข้ามาจนกระทั่งกระบวนการสุดท้ายคือตัดสินใจได้อย่างถูกต้อง

มงคล ๓๘ กับ พัฒนาการของเด็กวัยรุ่น

มงคล ๓๘ ประการ เป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับกายกรรม (กายสุจริต) เป็นหลัก หมายความว่า เป็นกระบวนการที่เน้นความประพฤติที่ดีงาม และสอนให้เด็กรู้จักปรับตัวเข้ากับสังคมเพื่อที่จะได้อยู่ร่วมในสังคม ไม่ว่าจะเป็นสังคมครอบครัว สังคมการทำงาน หรืออื่น ๆ ได้อย่างมีความสุข ไม่ทุกข์ร้อนใจ ตัวอย่างเช่น การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต การบูชาผู้ที่ควรบูชา มงคล ๓ ข้อนี้ มุ่งเน้นถึงการสอนให้เด็กรู้จักเรียนรู้ที่จะเลือกคบ หรือไม่คบคน จะชี้ให้เห็นว่า คบคนดีแล้วจะมีผลอย่างไร คบคนไม่ดี ผลที่ตามมาเป็นอย่างไร สุดท้ายแล้วก็ให้บูชาผู้ที่เป็นคนดี หรือในมงคลข้อว่า การบำรุงเลี้ยงดูบิดามารดา นั้น ก็มุ่งสอนให้เด็กมีความกตัญญูต่อบุคคลผู้มีพระคุณที่ให้กำเนิดเรามา ในฐานะที่เป็นลูกหลาน ก็ควรจะประพฤติตนให้เหมาะสม ทั้งทางกาย ทางวาจาและทางใจ เพื่อตอบแทนคุณความดีของท่านเหล่านั้น นั่นก็คือ สอนให้เด็กเรียนรู้ถึงความสำคัญของ

สถาบันครอบครัว นั่นเอง เนื่องจาก ในมงคลข้อนี้จะบอกถึงหน้าที่ของพ่อแม่ หน้าที่ของลูกที่จะพึงกระทำต่อพ่อแม่

สรุปก็คือ มงคล ๓๘ ทุกข้อนั้น เน้นให้เด็กได้ลงมือทำด้วยตนเอง โดยผ่านกระบวนการปลูกฝังอบรมจากพ่อแม่ปู่ย่าตายาย ซึ่งได้เป็นผู้แนะและผู้นำในการทำสิ่งต่าง ๆ ให้ลูกหลานได้จดจารึกบันทึกไว้แล้วทำตาม จนกลายเป็นพฤติกรรมที่พึงประสงค์นั่นเอง

2. กลยุทธ์การสอนหลักธรรมจากการสังเคราะห์งานวิจัยโดยการศึกษาแนวทางการสอนทั้ง 11 แนว พบว่าในด้านหลักการสอนแนวทางการสอนของทั้ง 11 แนวคิดนั้นสามารถที่จะแบ่งกลุ่มได้เป็น 4 กลุ่มคือ กลุ่มนักสังคมสงเคราะห์ กลุ่มนักวิชาการ กลุ่มวิปัสสนากรรมฐาน และกลุ่มเผยแพร่เชิงรุก โดยกลุ่มเผยแพร่เชิงรุกจะเป็นกลุ่มที่เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็กระดับมัธยมศึกษาตอนปลายมากที่สุด เพราะเด็กวัยนี้จะรู้จักวิธีคิดอย่างเป็นระบบ ชอบทำงานเป็นกลุ่ม และรู้จักวิธีการเรียนรู้เพื่อการเข้าใจตนเองและผู้อื่น ซึ่งสอดคล้องและใกล้เคียงกับทฤษฎีการเรียนรู้แบบพหุปัญญา Theory of Multiple Intelligences ของการ์ดเนอร์ (Gardner) และในส่วนวิธีสอนใกล้เคียงกับรูปแบบ “Whole brain activities” ที่เน้นการบูรณาการทั้ง 8 ด้าน อันได้แก่ 1) ภาษา (linguistic intelligence) 2) คณิตศาสตร์-ตรรกะ (logical-mathematical intelligence) 3) มิติสัมพันธ์ (spatial intelligence) 4) ดนตรี (musical intelligence) 5) การเคลื่อนไหว (bodily-kinesesthetic intelligence) 6) ความสัมพันธ์ (interpersonal intelligence) 7) การเข้าใจตนเอง (intrapersonal intelligence) และ 8) ความเข้าใจธรรมชาติ (naturalist intelligence) โดยใช้วิธีสอนในรูปแบบต่าง ๆ อันได้แก่ บรรยาย (Lecture) สาธิต (Demonstration) หักสนศึกษา (Field Trip) อภิปราย (Discussion) ละคร (Dramatization) บทบาทสมมุติ (Role Playing) กรณีตัวอย่าง (Case) เกม (Game) สถานการณ์จำลอง (Simulation) -BBL ในรูปแบบที่เน้นกระบวนการ Group Investigation Model, Inductive Teaching Model, Creative Thinking Model รูปแบบที่เน้นการบูรณาการ Direct Instruction Model, Storyline Model, Cooperative Learning Model วิธีการสอนธรรมที่วัยรุ่นหรือเด็กระดับมัธยมศึกษาตอนปลายสนใจได้แก่การจัดการเรียนการสอนธรรมะด้วยดนตรีบำบัด การสร้างความรู้โดยใช้สื่อและเทคโนโลยีและใช้สื่อธรรมชาติวัสดุทางศิลปะ ดนตรีเพลงประกอบ การสอนและบูรณาการงานนิเทศมาประยุกต์หลักธรรมให้เหมาะกับวัยรุ่น

3. กลยุทธ์การสอนหลักธรรมที่เหมาะสมกับเด็กระดับมัธยมศึกษาตอนปลายที่ผู้วิจัยสังเคราะห์ได้จากผลการวิจัยภาคสนามคือ กลยุทธ์การสอนรูปแบบ LEARN MODEL ซึ่งสอดคล้องกับวิธีสอนแบบบรรยายหรือแบบธรรมเทศนาซึ่งเป็นการใช้กลยุทธ์การสอนแบบ Active Learning โดยครูเป็นผู้ให้ผู้เรียนได้สรุปองค์ความรู้ต่าง ๆ ด้วยตัวของพวกเขาเอง คุณลักษณะของ

LEARN MODEL (LEARN) ประกอบด้วย L = Learning and Creativity หมายถึงการมีทักษะการเรียนรู้และการมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ E= Engaging, Energetic, Enjoy หมายถึง วิทยา ความกระตือรือร้นเป็นการเรียนรู้คู่กับความสนุกสนาน A=Adaptability จิตตะ คือการตั้งใจเรียน ปรับตัวในการเรียนรู้ได้อย่างดี R=Role หมายถึงวิมังสา การพิจารณาใคร่ครวญ โดยการมีต้นแบบ ที่ดี N=Nurturing environment หมายถึงการเรียนรู้ที่อาศัยสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม ทำทนายให้ เด็ก ๆ ได้เป็นผู้ที่ใฝ่รู้ผู้สั่งยาก เป็นการจัดการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ตรง (Experiential Learning) ด้วยการสร้างกิจกรรมให้กับนักเรียนอย่างหลากหลายและให้เด็กได้มีปฏิสัมพันธ์ร่วมกับผู้อื่น ซึ่งอาจจะเป็นการสอนโดยใช้กรณีศึกษา (Case Study) การสอนโดยการอภิปรายกลุ่ม (Group Discussion) ให้นักเรียนได้มีส่วนร่วมและแสดงความคิดเห็นได้อย่างเสรี หรือการสอนในรูปแบบ ของโครงการบูรณาการ (Project Learning)ให้ผู้เรียนได้ฝึกปฏิบัตินำเสนอโครงการคุณธรรมด้วย ตัวของนักเรียนเองในรูปแบบต่าง ๆ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะสำหรับการนำผลการวิจัยไปใช้

ครูพระสอนศาสนา/ครูผู้สอนพระพุทธศาสนาทุกท่านพึงตระหนักว่าตนเองเป็นแม่แบบ ของคุณธรรม ซึ่งมีภารกิจสำคัญคือ ช่วยให้นักเรียนของท่านเป็นคนดีอันเป็นผลระยะยาว มั่นคงกว่า ทรัพย์สิน เงินทองและสิ่งของเครื่องใช้ทั้งปวง โดยแบ่งระดับของกลยุทธ์ได้ดังนี้

ระดับหน่วยงาน

1. ควรกำหนดเป็นนโยบายให้ผู้บริหารและคณาจารย์ เข้ารับการอบรมในด้านการ ถ่ายทอดความรู้ทางจริยธรรมอย่างต่อเนื่อง เป็นระยะๆ
2. ควรส่งเสริมการค้นคว้าวิจัยทางด้านจริยธรรม
3. ควรสนับสนุนให้นักเรียนได้เป็นผู้ผลิตกิจกรรมทางจริยธรรมด้วยวิธีเสริมแรง เช่น มี การมอบรางวัล การให้เด็กเป็นผู้มีส่วนร่วมในการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ เป็นต้น
4. ควรมีแผนพัฒนาคุณธรรมโดยมีหัวหน้ากิจกรรมด้านคุณธรรมจริยธรรมโดยเฉพาะ และมิงงบประมาณสนับสนุนเพียงพอ

ระดับนโยบาย

1. สร้างความตระหนักแก่นักเรียน ครู และบุคลากรทุกคนในโรงเรียนให้เห็น ความสำคัญของโรงเรียน
2. จัดให้มีการพัฒนาผู้เรียนโดยใช้หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อย่างบูรณาการ
3. จัดสภาพแวดล้อม ในโรงเรียน เพื่อให้นักเรียนได้ใกล้ชิดธรรมชาติมากที่สุด

4. ด้านการบริหารจัดการ มีการดำเนินการอย่างเป็นระบบอย่างต่อเนื่อง โดยเน้นการพัฒนา “สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น” และส่งเสริมการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

5. ด้านการเรียนการสอน กำหนดหลักสูตรสถานศึกษา จัดหน่วยการเรียนรู้แผนการจัดการเรียนรู้ กระบวนการเรียนการสอน

6. ด้านกายภาพ จัดอาคารสถานที่ แหล่งเรียนรู้ สภาพแวดล้อม ส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาไตรสิกขา เน้นบรรยากาศ สงบเรียบง่าย สะอาด มีระเบียบ ร่มรื่นและใกล้ชิดธรรมชาติ

7. ด้านกิจกรรมพื้นฐานชีวิตและผ่านการเรียนรู้วิถีชีวิตจริงมุ่งเน้น “กิน อยู่ ดู ฟัง เป็น”

8. ด้านบรรยากาศปฏิสัมพันธ์ การปฏิบัติต่อกันระหว่างครูกับนักเรียน นักเรียนกับนักเรียน ครูกับครู มีความเอื้ออาทรเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน ส่งเสริมวัฒนธรรมเมตตา และวัฒนธรรมแสวงปัญญา

ระดับเป้าหมาย

1. ครู/บุคลากร และ นักเรียนในโรงเรียนทุกคนตระหนักในความสำคัญของการเรียนรู้พระพุทธศาสนา คุณธรรมจริยธรรมและมีส่วนร่วมในโรงเรียน

2. ครู/บุคลากร และนักเรียนทุกคนมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องไตรสิกขาและนำมาจัดกิจกรรมการเรียนรู้อย่างบูรณาการ

3. โรงเรียนสามารถจัดสภาพแวดล้อมทุกด้านในโรงเรียนเพื่อสนับสนุนให้ผู้เรียนมีพัฒนาการตามหลักพุทธธรรมอย่างบูรณาการ

4. คณะครู นักเรียน บุคลากรทุกคนมีความเอื้ออาทรพัฒนาตนเองทั้งด้านการดำเนินวิถีชีวิตและวิธีการทำงาน

5. โรงเรียนโดยผู้บริหาร ครู บุคลากรและนักเรียน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทุกคนสามารถเป็นแบบอย่างที่ดีได้ การดำเนินชีวิตนำหลักธรรมทางศาสนาเป็นแนวทางในการปฏิบัติ โดยจะร่วมกันพัฒนาทุก ๆ ด้านไปพร้อมกันโดยได้กำหนดกิจกรรมร่วมกันเริ่มตั้งแต่การพัฒนาด้านปัจจัยที่เกี่ยวกับบุคลากร ประกอบด้วยผู้บริหาร ครู เป็นผู้มีความรู้คุณลักษณะที่ดีตามหลักพุทธศาสนา การบริหารงานที่เป็นระบบที่ชัดเจนมีการประชุมวางแผนแนวทางการดำเนินการตามโครงการปลูกฝังบุคลากรให้มีศรัทธาในพุทธศาสนาร่วมมือกับผู้ปกครอง วัด และชุมชนเพื่อพัฒนาผู้เรียน มีการนิเทศ กำกับ ติดตามการดำเนินงานโรงเรียนอย่างต่อเนื่อง โรงเรียนมีหลักสูตรสถานศึกษา หน่วยการเรียนรู้และแผนการสอนที่บูรณาการพุทธธรรมทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้ และดำเนินการกิจกรรมด้านสภาพแวดล้อม ให้ร่มรื่น และร่มเย็นโดยมีพระพุทธรูปประจำโรงเรียนและประจำ

ห้องเรียน มีป้ายนิเทศ ป้ายคติธรรม คำขวัญคุณธรรมทั่วโรงเรียน โรงเรียนสะอาดปลอดภัย สงบ ร่มรื่น เรียบง่ายและใกล้ชิดธรรมชาติอีกทั้งยังปลอดสิ่งเสพติด อบายมุข และสิ่งมอมเมาทุกชนิด ด้านการเรียนการสอนที่บูรณาการไตรสิกขาโดยการบูรณาการหลักไตรสิกขา คือ สีล สมาธิ และ ปัญญา ในทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้และเชื่อมโยงกับชีวิตประจำวันของนักเรียนพร้อมทั้งส่งเสริมให้มีการนำหลักธรรมมาเป็นฐานในการคิดวิเคราะห์และแก้ปัญหา จัดกิจกรรมบริหารจัดการจิตเจริญภาวนา ทั้งในการเรียนการสอนและในกิจกรรมการดำรงชีวิตประจำวัน มีการนำสื่อการเรียนรู้มาส่งเสริมให้นักเรียนได้แสวงหาความรู้ด้วยตนเอง มีการนิมนต์พระสงฆ์มาสอนพุทธศาสนาให้นักเรียนอย่างสม่ำเสมอ มีบรรยากาศที่เป็นกัลยาณมิตรส่งเสริม การสอนให้รู้ ทำให้รู้ อยู่ให้เห็น และฝึกฝนนักเรียนให้นักเรียนดำเนินกิจกรรมในชีวิตประจำวันให้เกิดพฤติกรรมที่ กิน อยู่ ดู ฟัง เป็น กิ่อ รู้และเข้าใจเหตุผลและได้ประโยชน์ตามคุณค่าแท้ ตามหลักไตรสิกขา พร้อมทั้งพัฒนาส่งเสริมให้นักเรียนรับผิดชอบ ดูแลรักษา พัฒนาการสถานที่และสิ่งแวดล้อมสม่ำเสมอจนติดเป็นนิสัย ร่วมกิจกรรมทางพุทธศาสนาในโอกาสต่าง ๆ ฝึกฝนนักเรียนจนเป็นคนที่มีคุณธรรมจริยธรรม รู้จักการดำเนินชีวิตและเห็นคุณค่าที่จะกระทำความดีให้เกิดแก่สังคมรอบด้านตั้งแต่บ้าน วัด และ โรงเรียน โดยเมื่อนักเรียนย่างก้าวแรกเข้าสู่โรงเรียนทุกเช้าครูและก้าวเท้าออกจากโรงเรียน โดยนักเรียนได้ลงมือฝึกฝนด้วยกิจกรรมการปฏิบัติด้วยกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อปลูกฝังสร้างนิสัยให้นักเรียนในแต่ละวัน โดยเริ่มตั้งแต่ นักเรียนเข้าสู่ประตูโรงเรียน จะมีครูเวรประจำวันคอยคัดเตือนให้นักเรียนแสดงพฤติกรรมที่เหมาะสมโดยให้มีการไหว้พระ ไหว้ครูอย่างถูกต้อง กิจกรรมหน้าเสาธง เริ่มตั้งแต่การร้องเพลงชาติ ด้วยความรู้สึกลำบากในบุญคุณของบรรพบุรุษที่ได้เสียสละชีวิตและเลือดเนื้อรักษาแผ่นดินไทยไว้ การสวดมนต์ การแผ่เมตตา และการทำกิจกรรมน้อมไหว้ที่นักเรียนไหว้ครูทุกเช้า ตลอดจนการนั่งสมาธิทุกวัน

6. ก่อนที่เข้าเรียนในช่วงเช้าหน้าเสาธง และช่วงบ่าย รวมทั้งในเวลาที่นักเรียนเข้าเรียนในแต่ละชั่วโมง ครูก็ควรจะแทรกคุณธรรมและจริยธรรมทุกชั่วโมง รวมทั้งกิจกรรมวันสำคัญต่าง ๆ ทางศาสนาโรงเรียนได้จัดกิจกรรมให้นักเรียนได้ร่วม เช่น การเวียนเทียน ในวันสำคัญทางพุทธศาสนา การแสดงความกตัญญูต่อบุพการีในโอกาสวันแม่แห่งชาติและวันพ่อแห่งชาติ โดยมีการวางแผนตามปฏิทิน และมีการบันทึกสภาพจริงเมื่อปฏิบัติกิจกรรมนั้น ๆ

7. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการเรียนการสอนคุณธรรม จริยธรรม และหลักธรรมทางพุทธศาสนา สามารถนำผลการวิจัยไปใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกลยุทธ์การสอน การจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ และนำไปเป็นแนวทางในการพัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียนในด้านคุณธรรม จริยธรรมของคณะครูและบุคลากรในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานได้

8. สถานศึกษา และหน่วยงานในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานได้
แนวทางในการวิจัย และเป็นการส่งเสริมให้มีการพัฒนากลยุทธ์การสอนคุณธรรม จริยธรรม และ
สามารถประยุกต์ใช้การจัดการเรียนรู้เพื่อเป็นมาตรฐานและเกิดคุณภาพทางการศึกษาอันจะส่งผลให้
ผู้เรียนมีคุณธรรม จริยธรรมมากขึ้น

9. สถานศึกษา และหน่วยงานในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
สามารถนำผลการวิจัยมาสะท้อนถึงความจำเป็นในการพัฒนาครูให้สามารถจัดการเรียนรู้ที่เน้น
ผู้เรียนเป็นสำคัญและพัฒนากลยุทธ์การสอนให้เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็ก เพื่อสนองนโยบาย
การปฏิรูปการศึกษาที่เน้นความรู้คู่คุณธรรมได้อย่างเหมาะสม

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. จากผลการวิจัยพบว่า กลยุทธ์การสอนกับพัฒนาการของผู้เรียน (ความแตกต่างของ
วัย) จะมีผลทำให้การสอนและการรับรู้ของผู้เรียนแตกต่างกัน ดังนั้นผู้สอนหรือผู้เกี่ยวข้องกับ
การพัฒนา รูปแบบการจัดการเรียนรู้ ควรทำการวิจัยวิเคราะห์ระหว่างการสอนคุณธรรม จริยธรรม
กับความแตกต่างของวัย จะมีผลทำให้การปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมแตกต่างกันหรือไม่ ควรทำ
การวิจัยระหว่างกลุ่มประชากรที่มีพัฒนาการแตกต่างกัน หรือ สถาบันการศึกษาที่แตกต่างกัน
เช่น ในระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น อาชีวศึกษา

2. จากผลการวิจัยพบว่า กลยุทธ์การสอนหลักธรรมทางพุทธศาสนาให้เหมาะสมกับ
พัฒนาการของเด็กในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายคือการสอนในรูปแบบโครงการคุณธรรม และ
หลักธรรมที่ควรมุ่งเน้นคือเรื่องหิริ- โอตตปเป ความอดทน ควบคุมอารมณ์ตนเอง (Temperance)
ความกตัญญู จงรักภักดี (Loyalty) และความอ่อนน้อมถ่อมตน (Humility) โดยปัจจัยหรือกลยุทธ์ที่
จำเป็นสำหรับการพัฒนาก็คือแบบอย่างของผู้ใหญ่ ดังนั้นผู้ที่สนใจอาจจะนำหลักธรรมที่ควร
มุ่งเน้นดังกล่าวไปวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบการสอนที่เน้นให้ผู้เรียนมีทักษะชีวิตรู้จักการควบคุม
อารมณ์ของตนเองของวัยรุ่น หรือพัฒนารูปแบบการสอนที่เน้นให้ผู้เรียนมีความกตัญญู จงรักภักดี
ต่อสถาบันสำคัญของชาติเพื่อแก้ไขปัญหาเด็กและเยาวชนของชาติในรูปแบบการจัดการเรียนรู้ที่
เน้นการวิจัย เป็นต้น

3. ควรมีการศึกษาวิจัย การพัฒนาหลักสูตรและรูปแบบกลยุทธ์การสอนของสถานศึกษา
โดยนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนามาบูรณาการเข้ากับองค์ความรู้ของทุกกลุ่มสาระการ
เรียนรู้ จัดทำหน่วยการเรียนรู้และแผนการจัดการเรียนรู้ขึ้นใหม่ในรูปแบบการสอนพุทธศาสนา
แบบบูรณาการเป็นองค์รวมมิใช่มุ่งเน้นเฉพาะสาระพระพุทธศาสนาในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคม
ศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม

4. ควรศึกษาวิจัยเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน และพฤติกรรมของนักเรียนวิชาพระพุทธศาสนาโดยสอนแยกเป็น 1 รายวิชากับการสอนแบบบูรณาการในระดับชั้นต่างๆ

5. ในการวิจัยครั้งนี้ไม่ได้พัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมครู/ครูพระสอนศีลธรรมเกี่ยวกับกลยุทธ์การสอนหลักธรรมที่เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็ก ดังนั้น ผู้สนใจควรพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมวิทยากรระดับคุณภาพควบคู่กับการนำแผนการจัดการเรียนรู้เชิงกลยุทธ์ไปใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อระบบการศึกษาของไทยต่อไป

มหาวิทยาลัยบูรพา
Burapha University